

הציונות במשנתו של הרב יעקב משה חרל"פ

יעקב הדני

הציפייה לישועה היא הישועה והייתה הציפייה לישועה עצמה עצמיות הישועה והישועה לעצמות הציפייה (מי מרום י' לא).

באתי לדון במאמר זה על מקומו של המושג 'ציונות' במשנתו הענפה של אחד מגדולי הרבנים בציונות הדתית עם קום המדינה, הרב יעקב משה חרל"פ (להלן רימ"ח). בחיפוש רחב בכתביו הרבים העליתי חרס בידי, וגברה סקרנותי לפשר הדבר. איגרת ששלח הרימ"ח אל הרב אברהם יצחק הכהן קוק (להלן הראי"ה) בערב חג השבועות שנת תרע"ה, מעוררת את ענייננו על שני מושגים עיקריים הנדונים בה: הציפייה לישועה והציונות.¹ בטרם נפנה לעיין בה נקדים דברים על הרימ"ח וזמנו.

א. דברי רקע

הרימ"ח נחשב תלמיד-חבר של הראי"ה. עדות לכך נמצא בדברי בנו יחידו, הרצבי"ה:² "איש ברית תורתנו, ... בגודל השימוש³ ויציקת המים... של התלמיד הגדול והמורם ... זיקת לב ובשר ונפש ורוח ונשמה". וכעדות הראי"ה עצמו באיגרותיו: "ידידי הרב הגדול בתורה וביראה, טהר לב וזך רעיון, כבוד ידידי וחביבי הרב המאור הגדול אוצר תורה ויראת שמים⁴ ... אוצר חמדה, מלא ברכת ה' סוע"ה (=סיני ועוקר הרים), כקש"ת (כב' קדושת תורתו). יקירי, צמיד-רוחי, בשיר נפשי וחבוק נשמתי"⁵ וממקורבי הראי"ה נמסר כי קודם פטירתו לחשו שפתיו את המילים: ר' יעקב משה.⁷ על אף תיאורים אלה לא ראה עצמו רימ"ח ברוב ענוותו ראוי להגדרת זיקתו לראי"ה כתלמיד-חבר, כפי שנראה בהמשך.

1 הרב צבי יהודה הכהן קוק להלן: הצבי"ה, עורך, **הד הרים** מרחשוון תשי"ג בסיוע מוסד הרב קוק, ירושלים. מהדורה שנייה מתוקנת ומשוכללת תשל"א, ירושלים. איגרת כז עמ' נט-סב.

2 **הד הרים**, הקדמת הצבי"ה: למען הורינו.

3 המושגים: שימוש ויציקת מים, מגדירים בלשון חכמינו זיקה של תלמיד מובהק לרבו.

4 הראי"ה, **איגרות א**, מוסד הרב קוק ירושלים תשכב, עמ' עז.

5 שם, שסח.

6 שם, **איגרות ב**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב, עמ' 13.

7 כעדות בנו הצבי"ה קוק בהצופה חיום טז בכסלו תשי"ב (14/12/1951) המובאת גם בספרו **לנתיבות ישראל ב**, יד-טו.

1. מהיישוב הישן אל דרכו של הראי"ה

הרימ"ח נולד בירושלים בכ"ט בשבט תרמ"ג (11/12/1883) למשפחת רבנים מיוחסת שמוצאה מפולין, כפי שמעיד גם שם המשפחה המורכב מראשי תיבות של "חייא ראש ליהודי פולין"⁸. חייא הוא מבני הדורות הראשונים של המשפחה, ועל שמו היא נקראת. בשנת תר"ו (1850), בהיות אביו זבולון⁹ בן תשע שנים, עלה עם הוריו ואחיו לארץ ישראל בחוסר כל ותוך חירוף נפש. הוא חי חיי דוחק ועוני, אך לא מש מאהלה של תורה. חייא חונק על ידי אביו, וממנו ספג את דרך ההסתפקות במועט וההתבטלות, כפי שהוא מעיד על עצמו: "וגם הדריכנו ביראת ה' ללכת בדרכי ישרים, לעבוד את ה' באהבה וביראה, ובייחוד במידת הענווה הגדולה מכולן"¹⁰.

בילדותו למד רימ"ח אצל ר' יהושע צבי מיכל שפירא¹¹ שעוד חיזק בו את הכיוון החינוכי של ההתבטלות עד כדי ריבוי בסיגופים ובתעניות על פי תורת הקבלה שאותה החל ללמוד. אמו - מרים בת ר' יוסף לייט, ממשפחה שעלתה ארצה מן העיר אמאדור עוד בראשית חידוש הישוב היהודי בארץ ישראל על ידי תלמידי הגר"א. לקרבה זו של משפחת חרל"פ לתלמידי הגר"א ור' חיים חוולוז'ין יש השפעה על דרכו של רימ"ח.

עוד בטרם החל ללמוד בקביעות עם אביו, למד בתלמוד תורה 'עץ חיים', וכבר אז בלט בבקיאותו ובחריפותו. כך הצטייר גם בעיני הרב שמואל סלנט, רבה של ירושלים, שנהג לבחון את התלמידים.¹² מיום פטירת אביו של רימ"ח, משנת תרנ"ז (1897), ועד פטירתו בשנת תרס"ו (1906) היה ר' צבי מיכל שפירא רבו המובהק ומורה דרכו הרוחנית.¹³ להערכתו הגדולה את רבו נתן ביטוי בחוברת שהוציא לזכרו בשנה הראשונה לפטירתו, בשם **צבי לצדיק**,¹⁴ שבה גם פירט את תולדותיו ומכתביו. כמו כן טרח על סידור כתביו בהתאם לצוואת רבו והוציאם לאור בשם **ציץ הקודש**,¹⁵ הכולל גם דברים בהלכה של רימ"ח בשם **קונטרס אחרון**.

ואכן רימ"ח הלך בדרכי רבו, ר' צבי מיכל הצדיק והמקובל, בלימוד ובאורחות חיים. בהשראתו הרבה בסיגופים ובצומות על פי תורת הסוד, והתפרסם כבר אז בתפילותיו הארוכות מלאות הרגש והדבקות, בלימוד הרצוף ללא ביטול זמן ובמיעוט השינה. בעלותו

- 8 אילן היוחסין של המשפחה נדפס בפתח הספר **הוד תהילה** לר' אליעזר צבי חרל"פ, דודו-זקנו של הרימ"ח, שהיה רב בעיר מזריטש. מחיבוריו: עטרת צבי - וארשה תרנ"ז (1897); מגדנות אליעזר - וארשה תרנ"ה (1895); הוד תהילה - ורשה תרנ"ט (1899). ועיין **אנציקלופדיה לציונות דתית** (אצ"ד) כרך ג' ירושלים תשל"ג (1973), וכן **אנציקלופדיה עברית** (א"ע), ערך חרל"פ.
- 9 ראה הקדמתו ל**בית זבול**, א עמ' ו, ירושלים, 1942.
- 10 שם, (ההדגשה שלי, י"ה).
- 11 נולד בשנת ת"ר (1840) בחברון, נפטר בי"ד באלול תרס"ו (22/8/1906), בעל **ציץ הקודש** שנערך לדפוס על ידי רימ"ח.
- 12 וסיפר לי ר' יוסף דוד זאב ח' (בן הרימ"ח), שהרב סלנט היה מתפאר בו עוד בצעירותו, ובכל הזדמנות שנקרו לו אורחים חשובים ב'עץ חיים', היה מוציא אליהם את הרימ"ח שיפנין ידיעותיו לידם ויענה לשאלותיהם.
- 13 כמו כן למד בתקופה זו אצל ר' זלמן בהרן; ראה **המודיע** ח' בכסלו תשי"ב (7/12/1951).
- 14 ירושלים תרס"ז (1907).
- 15 ירושלים תר"פ (1920).

על משכבו היה נוהג לכרוך חבל מסביב לזרועו שקצהו השני השתלשל מבעד לחלון, כדי שהשומר יעורר אותו לתיקון חצות, וכך מדי לילה היה מתאבל על גלות ישראל, על גלות השכינה ועל חורבן הבית. את מנהגי האבלות היה מפסיק לקראת שבת שאותה קיבל ליד הכותל המערבי. כך נהג עד שנת תרפ"ט (1929), שעקב המאורעות ההליכה לעיר העתיקה הייתה כרוכה בסכנה.¹⁶

2. הפגישה עם הרב קוק

הסיגופים החלישו מאוד את גופו של רימ"ח הצעיר, ובהמלצת רופאים נסע ליפו בתחילת קיץ תרס"ד (1904). היו אלה הימים הראשונים לרב קוק בארץ ישראל כרבה של יפו.¹⁷ בכ"ח בחודש אייר (13/5/1904) היה רימ"ח ביפו, ובשבת באותו שבוע בא להתפלל בבית-הכנסת שהיה בו הרב קוק. רימ"ח שהתפלל בדבקות רבה, משך את תשומת לבו של הראי"ה. במקום היה גם הרב צבי פסח פרנק, שלימים היה רבה של ירושלים. הוא הציג את רימ"ח בפני הראי"ה בתור "האברך שהרי"ל דיסקין העיד עליו שהוא ילד נפלא ויודע ללמוד".¹⁸ הרב קוק הזמין אליו את רימ"ח אחרי סעודת הצהריים של שבת, ופגישה ראשונה זו נמשכה בדברי הלכה ואגדה עם סעודת 'מלווה מלכה', בהפסקות קלות לתפילות. על השפעת שהותו בתפילות חג השבועות במחיצת הראי"ה מעיד הוא עצמו: "והנה שמעתי כיצד הרב אומר 'אקדמות' לפני הקהל ברטט ובבכייה - נזדעזעתי עד יסוד נפשי. מאותה שעה ואילך, דבקתי ברב באהבה עזה ויהיית **תלמידו וחסידו עד עולם**".¹⁹ וכך נקשרו הנפשות בקשרים עמוקים שהתפתחו עד כדי כך שרימ"ח ראה בהם ביטוי למיזוג אפשרי של כוחות המגלם בתוכו וצומח עולמית וגאולית מיוחדת.²⁰ אף הראי"ה החשיב מאוד את הקשרים וציפה לפגוש את רימ"ח בערגה רבה ובהשתוקקות רוחנית מיוחדת, כפי שהוא מציין באחת מאיגרותיו: "נתעוררה בי אהבת ידידי הרימ"ח נ"י, ונראה שצריך רחמים והארה רוחנית".

גם מבחינתו של הרב קוק אין זה סתם ידיד. במקום אחר הוא מגדיר את הרימ"ח כ'אחד השרידים אשר ה' קורא בדורנו'.²¹

- 16 ראה ש' דון יחיא בספר **אנשי תורה ומלכות**, תל אביב תשכ"ז 1967, עמ' 21, וכן שאלת קורא **בהצופה** הנ"ל.
- 17 לפי הפרסומים על קבלת הפנים, נכנס הראי"ה לתפקידו בשבת פרשת 'במדבר' לסדר 'איש, ראש לבית אבותיו', שחלה בסוף חודש אייר.
- 18 זאת שמעתי מפי בנו הר' יוסף דוד זאב. וראוי לזכור שרימ"ח היה רק בן 15 שנה בפטירת רי"ל דיסקין, וכן שבתרס"ד (1904) היה בן 22 בלבד.
- 19 **שיחות הראי"ה** עמ' שלג. והרציה קוק כתב במאמר שפירסם **בהצופה** ביום השביעי לפטירת הרימ"ח כי עוד קודם לכן התוודע הרימ"ח לדמותו עפ"י דברים שבכתב שקרא בעיטורי **סופרים ובשדה חמד**. והנה כי-כן מגדיר רימ"ח את עצמו כתלמיד, ואין לפרש את הסתייגותו בענין זה (ראה ה"ה ח') אלא מטעמי ענווה.
- 20 **הד הרים** (ה"ה) ע, וכן שם, סו: "ומכיוון שהעולם לקוי לסיבת אי-התחברותנו למקום אחד".
- 21 **איגרות הראי"ה** 4 בעריכת הרב י' פילבר, ירושלים התשד"ם (1984), א' ס"ו אמנם ההקשר שם מחייב את התקשרותם יחד, כי הוא מגן על הרימ"ח שהותקף יחד אתו על ידי הקנאים, אך בכל זאת תואר נשגב כזה אין הרב קוק מעניק לאיש, (ראה להלן 'טובים מאורות').

על התבטלותו העצמית גם בפני הראי"ה מעידים כל מכתביו האפופים מידה גדושה של ענווה והתפעלות עצומה מגודלו ומעוצמתו הרוחנית. הוא מבקש ממנו שיתפלל עליו ועל בני ביתו, הוא שולח לבדיקתו ולעיונו קטעים מהגיונותיו והערותיו שבהלכה, ומשתמש בביטוי הכנעה כגון: 'כעבד נרצע לפני אדון',²² וכאמור, אינו מסכים לכינויו כתלמיד חבר או כתלמיד.

נצטט להלן משפטים אחדים ממכתביו אל הרב המקובצים ב'הד-הרים':
 "מתענג אנוכי על מאמריו הטהורים, מתפעל הנני על עושר רוחב שכלו, וביותר מבקיאותו העצומה בכל חדרי התורה. הכותב וחותרם בהדרת היראה והכבוד, **קטן שאין בו דעת לשאול**;²³ ואוי למי שהעולם טועין בו, וביחוד ממ"ש (ממה שאמרו) כי הנני תלמיד חבר להדר"ג, צערתי הרבה; אני בעניי אף כי רוב מחשבותי מתורתו של הדר"ג (הדרת גאונו) למדתי, בכ"ז מעולם לא כיניתי עצמי בשם תלמידו, כי ידעתי עוצם נוראות גדולה הדר"ג, אשר אינני כדי עדיין"²⁴ להיקרא תלמידו, ומכל שכן תלמיד חבר... עבדו המשתחוה מרחוק מול הדרת גאון קדושתו".
 ובמקום אחר הוא חותם בתואר "עבדו המסתופף בצל קדשו ומתאבק בעפר רגליו".²⁵

3. טובים מאורות

בשנת תר"פ (1920) יצאה לאור החוברת **אורות** של הראי"ה. על קטעים ממנה הוטחה ביקורת קשה ואף יצא עליה קצפם של החוגים החרדים, אלה הופנו גם נגד הרימ"ח כתלמידו של הראי"ה. באחד הקטעים²⁶ מתייחס הראי"ה בחיוב ובהערכה להתעסקות של הצעירים בפעילות גופנית. הוא מעלה את חשיבותה לדרגה של קדושה, ואומר כי מטרתה היא 'חיזוק כוחם ורוחם לגבורת האומה בכללה'. הרימ"ח ניצל שאלה שנשאל על ידי אייזיק בן-טובים, בעטיו של המאמר, ובתגובה יצא להגנת הרב קוק, בכתב הגנה רהוט הנושא את השם 'טובים מאורות'.²⁷ רימ"ח מעלה את הדברים לרמה מיסטית ומעמיד את הצורך לבטל את הרע ולהביא לאפסיותו לא רק על ידי הכנעה, שזוהי דרך שתאמה את חיי הגולה, אלא על ידי ביטולו הגמור ושחרורו מכל מאסר. זאת על ידי

22 הדברים אמורים בסוף תרע"א, וראה איגרות ב'מד. והרציה"ה קוק השווה את הידבקותו בראי"ה ליחס שבין ר' חיים מוואלוז'ין אל הגר"א, ש"הודיע כי לא הגיע לדרגה זו להיות רשאי באמת להיקרא בשם תלמיד של רבו הגר"א". **לנתיבות ישראל** ב, טו.

23 ה"ה ח (ההדגשה שלי, י"ה).

24 שם, יא (ההדגשה שלי, י"ה).

25 שם, טז, והדברים אמורים בחודש מנ"א תר"ע יולי 1910. ומעניין לציין שיחס דומה אנו מוצאים אצל ר' חיים מוואלוז'ין. ועיין שאר ישוב כהן **פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים** חלק א, ירושלים תשל"ג 1973 עמ' 237 - 250.

26 אורות, הרב א"י הכהן קוק (או"ת), ירושלים תר"פ (1920) דף פ, והוא פר' לד מהחלק הנקרא 'אורות התחיה'. על התגובות הקשות שזה עורר בחוגים החרדים ראה ר' ש"ץ מולד תשל"ד 1974, עמ' 257. קשה בכלום היה כתב פלסטר שחיבר עקיבא פרוש נגד הראי"ה שאליו הצטרפו הרבנים זוננפלד ודיסקין שכינו את הרב קוק 'מגלה פנים בתורה שלא כהלכה'.

27 מצורף לספר ממעיני הישועה במהדורת תשל"ז (1977) (מ"מ 3 ומ"מ 6 הכרוכים יחד).

ההכרה "שגם אותם האברים המדולדלים והמרוסקים (של ישראל) אינם רסוקים אלא מבחוץ אבל לא מבפנים". להבנה הזאת מגיעים ע"י גילוי הטמירין של המגמה הפנימית שבכל התעוררות והתעוררות.²⁸ גם בגין לימוד הזכות על הרב קוק יצא קצפם של הקנאים שפרסמו כתב פלסטר נגד שניהם.²⁹

4. בראשות מרכז הרב ובהנהגה רוחנית

אך טבעי הוא אפוא שעם ייסוד הישיבה המרכזית בשנת תרפ"א (1921) הוזמן רימ"ח על ידי הראי"ה לשמש כראשה, תפקיד שהוא נשא בו במשך **כשלושים שנה** עד פטירתו, ואין ספק שיש לכך השפעה מכרעת בהמשך על עיצוב דרכה של הישיבה שתפסה מקום מרכזי בציונות הדתית ובחברה הישראלית מני אז ועד עתה.

ערב קום המדינה נתן ביטוי לעוצמת שמחתו והתרגשותו של הרימ"ח על כך שבסדרי הטבע מתגלים סדרי הגאולה. את החלטת עצרת האו"ם על הקמת המדינה הוא מלווה בסעודת מצווה ובריקודים, **וביום הקמת המדינה** הוא נסחף ברגשי התלהבות של קדושה **ובירך שהחיינו בשם ובמלכות** על האתחלתא דגאולה. כך מדי שנה נהג לקבל את יום העצמאות בסעודת מצווה ובדברי תורה על גודל השעה ועל הציפייה לישועה.

למרות עמדתו החיובית ביחס למדינה בתפיסתו הדתית נמנע הרימ"ח ממגעים עם ראשי ההנהגה, אך כשהדברים הצריכו את התערבותו הייתה זו בדרך כלל בלתי מתפשרת ביחס לעקרונות. גישתו החיובית התבטאה במיוחד בסגנון וביחס האישי. כך היה גם בעימות עם ויצמן על ההתנגדות להכניס תיקונים בסדרי הישיבות והרבנות,³⁰ עם הברון גיימס דה רוטשילד שרצה לגייס רבנים לגדוד העברי, ואפילו עם בן גוריון, שעמו נדבר כחבר במשלחת רבנים שנפגשה עם ראש הממשלה ופעלה נגד חובת גיוס הבנות ובעד שחרור בני ישיבות משירות בצה"ל. בן גוריון סיפר לאחר זמן שהתרשם דווקא מדבריו של רימ"ח "שדיבר בחרדה כנה ועמוקה וללא שמץ של פוליטיקה".³¹

הצניעות, הענווה, ההתבטלות וההתבודדות שאפיינו אותו בחייו המשיכו ללוותו עד שנסתלק מהעולם, שאינו נושא בתואר רם כלשהו כיאה למעלתו בתורה ובקדושה. הרימ"ח נפטר ביום ז' בכסלו תשי"ב (6/12/1952).

ב. הציונות במשנתו של רימ"ח

1. זיקתו של רימ"ח להשקפת העולם הגאולית ולכנסת ישראל היא כל הוויתו. היא מכרעת גם בדבר חיבתו לנושאי דגלה בפועל ובכוח. הוא מאמין גדול בעוצמתה של

28 שם, עמ' 9.

29 הרב קוק חס על כבוד ידידו הרימ"ח והצטער שתקפוהו. באיגרות א, סו, בכרך הרביעי, הוא מתאר את הקנאה על כס הרבנות, שהייתה הרקע למחלוקת, ואת הרימ"ח הוא מעטיר בתואר מיוחד, כנזכר לעיל: "ידיד נפשי הגאון הצדיק רימ"ח שליט"א, שהוא אחד השרידים אשר ה' קורא בדורנו" והשווה שם איגרות א, צט.

30 ראה במכתבו לראי"ה, (ה"ה, פ"א), וראה, מ' פרידמן שם.

31 ראה דון יחיא, 46.

תורת הגאולה הישראלית ועושה הבחנה חדה בינה לבין תורת חו"ל, תורת הגלות. הנהגתו בפרישות ובקדושה כוללת מימד מעשי ייחודי של הקפדה שלא לדרוך ולא לצעוד אפילו צעד אחד מחוץ לא"י. היא מתקשרת למאבקו כנגד ויתור אפילו על שעל אחד ולזעקתו כנגד הפירוד בעם. פרקי הגותו על צעדי הגאולה ספוגים השראה גדולה מרבו הראי"ה אולם הדברים מתמזגים בתוכו ובוקעים ממנו במקוריות של תוכן וצורה:

זהו התוכן הטהור שבהתעוררות הכלליות המתעורר עתה בכל תוקף... שמשותקים להתקרב אל כללם, לחפוץ שיהיה כלל ישראל, מלכות ישראל, מדינת ישראל וכיו"ב.³² ולכן מיד כשמתחילה התעוררות לבניין ארץ ישראל, מוטלת החובה לעבוד על שדה העבודה של אליהו הנביא, **לאחד הבנים עם האבות והאבות עם הבנים**...³³ הגאולה שהיא לבנים היא גם גאולה לכל המושגים בכל המובנים, ובהם גנוזים כל העניינים העתידיים להתגלות, ובשביל זה הם מוסרים נפשם בעד עמנו ובעד ארצנו, וצריך לשאוב הכול מצד **האור הגנוז בבנים**, מצד הגאולה, שהיא הגאולה הנצחית, גאולת עולמים.³⁴

2. מעבר לשימוש בשם החיבה המטפורי "הבנים" נראה שהקפדתו להשתמש בהגדרות שהן בגדר **משל** היא מכוונת ועקבית. התקרבות גדולה יותר אך נדירה גם היא, נמצאת בדבריו על "זמן הגאולה"³⁵:

שתי בשורות נדרשות, **אחת לציון ואחת לירושלים**. "על הר גבוה עלי לך **מבשרת ציון**, הרימי בכח קולך מבשרת **ירושלים**..." (ישעיה מ). ציון מסמלת את הצד החומרי, וירושלים את הצד הרוחני. ואם **לתנועת ציון** די בעלייה על ההר... לירושלים נדרשת עבודה גדולה יותר "לאמר לערי יהודה: הנה אלוקיכם".

תנועת ציון כפי שהיא נזכרת כאן, (אגב הכתוב בישיעה) היא הצורה המפורשת ביותר במשנתו. ואפילו כאן היא מקבלת את המעמד המשני-האמצעי ולא התכליתית-הנעלה, השמור בקנאות רק לירושלים של מעלה.

3. על חריפות הדילמה הנרמזת כאן אנו עומדים מאירתו לראי"ה מערב שבועות תרע"ה:

מכותלי מכתבו... חזיתי לדעתו של מרן שליט"א,³⁶ שתקוותנו העתידה תחול **בדרך טבע**, וחפצתי לשמוע דברים ברורים מאת מרן שליט"א, כי זה לא כבר כתבתי בלשון זה:

32 מ"מ ג, **לחם אבירים**, מג.
33 מ"מ ו, **מעייני הישועה**, מג.
34 שם, נו.
35 שם, צב.
36 ה"ה, ס-סא. וראו מ"מ ו, ס"ה.

אופן גאולתן של ישראל תלוי לפי אופן הציפייה לישועה. כל מה שידעו יותר להרים את הציפייה לתכנית יותר נהדר ויותר מופלא. "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות". כן יהיה באמת הפועל ככה. הגאולה היא התמצית והסה"כ של הציפייה, והחוב המוטל על בני הדעה שילמדו תוכן העתיד המזהיר, למען ידע לצפות אליו ולגנע לו ושבזה יגרמו ישועות גדולות בקרב הארץ, שגם התחלת הישועה תהיה במרום העז והתפארת במלכות שמים גלויה ושלמה. שרוח ה' יחדור ויאיר כל מחשכי הלבבות, והכול ישעו אליו להשכיל כזוהר הרקיע ושלא יצטרכו לצירוף אחר צירוף. והציפייה באופן כזה, שמביא לידי תכלית כזה, מסקלת כל הייסורים והיגונים, ובוראת אך ברכה וישועה וקודש משכני עליון. - ולכן הציפייה³⁷ אעפ"י שבכלל הביאה מרפא ברכה בכנפיה וקירבה בני רחוקים אל אמם ואל חדר הורתם, בכ"ז עיממה מעט את זהרורית הגאולה, שאעפ"י שיש מקום הוראות בכמה סיועים לזה, בכ"ז היה תמיד חפץ עמוק בלבבות ישראל, שלא להתרצות בישועה טבעית, כ"א דווקא לאופן נעלה מהטבע, כי זה תמיד ישעם וחפצם של ישראל להשתחרר גם מהטבע עצמה. ולכן כשהגיעה התנועה הזאת והתיישבה גם בלבבות התמימים, שהם פועלים הרבה באמונתם הפשוטה, התחילה הנשמה הפנימית להרגיש בכאבה. שמתוך ציפייה כזו יוכל לסבב באמת תכונה טבעית. ויצא ע"ז קטגוריה גדולה מגדולי הדור, ואעפ"י שהם עצמם לא הבינו כ"כ תוכן מבוקש נשמתם הפנימית. שזו הייתה גם סיבה שלא יתקבלו דבריהם אצל הרבה מעמנו. שלו היה זה הדבר יוצא לאור, שהיו יכולים להסביר תוכן מבוקשם הפנימי, שאין זה רק נצחנות יתירה לבטל כל שאיפה חיה. אלא שזה חי וגדול מחי, היו הכול מבינים לדעיהם והיה בא הדבר לידי התנועות³⁸ לרומם את התנועה הזאת לאופן מזהיר, בכ"ז הצדיקים היחידים השרידים הרחוקים מכל קנאה ושנאה ותחרות, והאוהבים עם באמת, חזו זאת בחזון רוחם ובכל מעמקי חיהם השתדלו לבסס את העולם ולחזור את הציפייה למקום גדולתה ועם זה לא יחסר כל בה. שגם הדרישה השטחית לא תתרפה ותתחלש". זהו מה שכתבתי אני בעניי בעז"ה. ועתה הנני לחלות פני קדשו להודיעני חוות דעתו הקדושה בעניינים אלו, להאיר עיני העוורות בכל זה. ואקווה שימלא רצוני ויקח לו מועד לשמחני בתשובת כתיבת גילוי ידיו הקדושים.

הרימ"ח מבקש:

- א. הבהרה לאמירתו של הראי"ה שהגאולה תחול בדרך הטבע.
- ב. חוות-דעת הראי"ה על תוכן קטע הגותי שרשם על הציפייה לישועה. בפסקה זו הוא מדגיש כי השאיפה האמיתית לגאולה לא תוכל להתגדר בדרך הטבעית, אדרבא חייבת היא להשתחרר ממגבלותיה ולחזור אל מה שלמעלה מן הטבע.
- ג. התייחסות הראי"ה לדבריו על הסכנה שבציונות ומגמתה השלילית.

37 ולכן הציפייה... (=הציונות) אינה נכתבת במפורש. ואמר לי ינו, ר' אברהם זק"ש האוצר את כתביו, כי גם בכתב-היד לא נרשמו האותיות החסרות ובמקומן רשם 5 נקודות...
38 התנועות: נראה לפרש כחדירה לתוך שבתוך.

תשובת הראי"ה על דבריו אלה התעכבה עד ז' בטבת תרע"ו.³⁹ ויש להתבונן בעניינים הכלולים בה וגם במה שהיא נמנעה מלפרט:

במושג ציפיית ישועה... אין ספק שהרוממות וההשפלה של תכונת הישועה תלויה היא בעומק מחשבת הקודש אשר לאומה, המתגלה ע"י שרידיה, נושאי המחשבה של נשמת ישראל, החבויה בכל לב תמים, ומפי עוללים ויונקים ייסדת עוז ועולם הזקנה איננו כי אם מפתח ומגלה את יקרת עושר המכמנים אשר באוצר המלא ברכת ה' של עולם הילדות.

...וצביון המחשבה היונקת ממקורי הקודש העליונים מחכמת ישראל המיוחדת. הם הם המביאים את הגאולה... וכל מרכז עבודת-קדשם היא רק אותה הציפייה התמימה, אשר אין בה מום, שרק הרום העליון של גאולה שלמה לה יאתה.

...חלילה לנו להשאיר את הטבע במעמדו השפל, מבלי לקשרו בקשר הקודש אשר לאור עולם שבאוצר חיים, שבו דוד מלך ישראל חי וקיים. לא חלישות כוח הוא זה מה שישועתם של ישראל היא קמעא-קמעא כי אם גבורות גבורות...

...ממוצא דבר נבין כמה גדולה היא החששה של **סכנת קציצת-נטיעות ע"י אותה צפית-הישועה**, המחרפת את עקבות משיח ה', המנתקת את הטבע וכל מסבותיה מצורת הציפייה, הנתבעת בכל חומר שאלת הדין מנפש כל חי לפני כסא משפט עליון ב"ה.

עם זאת אין להסיק מכאן כי יש להתעלם מהמתרחש בעולמנו ומההתפתחויות שבעולם שעל ידם תוכל גם-כן לצמוח ישועה. דברים מפורשים על-כך כתב הראי"ה פעמים רבות, וכדי להשלים את תיאור השקפתו נביא קטע ממאמרו על **קודש וחול בתחיית ישראל**:⁴⁰

...תפקיד הצופה להשתמש בכל מאורע שהוא להזהיר על תקלה ולעורר למפעל של ישועה. וכך עלינו להשתמש בכל המאורעות שבעולם, שעל ידם תוכל לבוא או לצמוח תשועה לישראל. אנו אמונים על האמונה שכל דבר שיוכל להועיל לבנין הארץ ולחיזוק האומה צפון בו דבר ה' לתחית הקודש בארץ הקודש.
...כי אי-אפשר לישועת ישראל שתהא צומחת בהצלחה אלא אם-כן תהא מעורבת הרכבה יסודית משני הכוחות, הקודש והחול.

מתוקף דבריו מצאנו תשובות לשאלות הראי"ה:
א. על הציפייה לישועה. אנו מבחינים בשני סוגי ציפייה, האחת היא זו שממקורות הקודש של מחשבת האומה. ולעומתה יש ציפייה המקצצת בנטיעות ומחרפת את עקבות משיח ה'.

ב. היחס הערכי לדרך הטבע בגאולה נקבע ג"כ לפי אותו מיון, ולפיכך לא יכולה להיות זיקה שלילית כוללת אל הטבע. הציפייה החיובית מעלה את הטבע ודוחה את הגישה המשפילה ומנתקת אותו ממקור קדושתו.

ג. אין הראי"ה מתייחס מפורשות לשאלה על הסכנה שבצינונות. גם הוא אינו נזקק לציין שמה המפורש. בהצביעו על הסכנה שבהנמכת הציפייה הרוחנית העליונה, כבר הזדהה עם דברי הרימ"ח.

אמנם אפשר להסתפק בתשובה זו ולא להרחיב את היריעה לדין בהתעלמותו מלציין את הצינונות בשמה. אלא שדברים מפורשים בסוגיה זו מצויים לרוב במשנתו. הרינו מציעים להשלים את החסר לפי מה שכתב באיגרת אל ד"ר משה זיידל:⁴¹

הצינונות, לא תוכל למצא את מלא צדקה מפני שהיא תנועה מודרנית, מפני שלא כל מה שהוא מודרני הוא צודק... המעוז העולמי לעם-ישראל הוא חיי רוחו, שהתבצר בו במבטח יותר חזק מכל החומות הגבוהות אשר לכל ממלכות הגויים, והחומה הזאת, אי-אפשר שתהיה נתונה הפקר לכל הרוצה להשליך עליה אבני קלע לפרוץ בה פרצות, בצורה מוחלטת וקבועה, במערכי חיון, ובהגינותיו הקבועים. הצינונות, בתור תנועה מרקלמת⁴² את היסוד הלאומי של ישראל, היא טובה ונכונה, ויש לה אחרית ותקוה, אבל בתור משגב של האומה כולה לעולם לא תקום ולא תהיה, מפני שביסודה אינה משגת את אור הקודש של חיי העולם אשר לנשמת האומה, את רוח אל אמת אשר בקרבה. על-כן תעסוק יפה בהשטחים החיצונים של בנין האומה, ומעולם לא תגיע עד החיים הפנימיים, שבנינם עומד הוא הכן בעד עובדים אחרים, שהם לנמרי מסוג אחר, והם יצמחו דוקא, מתוך אותה "ארץ-ציה" של החרדים אשר התנגדו להצינוניות באמת ואמונה, מפני חרדתם התמימה על רוח ד' על עמו על יסוד חיון.

לסיום עיונו על דבר מקומה של הצינונות (או היעדר המושג) מחשנתו של הרימ"ח, נראה לומר כי הזדהות עם התוכן הפנימי הרוחני כה עמוקה עד כדי דחיית כל סיג חיצוני העלול להרוס ולקלקל את אור הקודש הגנוז בו. הרימ"ח אינו מותיר מלכתחילה אפשרות לשילוב בין קודש לחול בסוגיה זו.

לעומת זאת הראי"ה רואה תפקיד נכון וטוב גם לכתחילה לצינונות בבניין האומה. וכשם שאסור להשאיר את הטבע מבלי לחברו לדרך הקודש, וכשם שאין להרפות מציפייה לישועה בגלל אלה המקצצים בנטיעותיה, כך אין לשלול את תפקידה של הצינונות שאינו מעפיל אמנם אל הקודש, אך יש לו תרומה ייחודית בשטחים החיצוניים.

41 ראו איגרות ג קנו-קנט. (ההדגשות שלי).

42 מרקלמת = מכרות (בלעז).

39 ראה איגרות ג, יט.

40 ראו מאמרי הראי"ה א ירושלים התשד"ם 9-257.

ג. הציפייה לישועה - מקורות לרעיון

רעיון הציפייה לישועה הוא הביטוי הנשגב של חזון הגאולה, הוא המתגלם בימינו ברעיון הציוני, ואין לציונות מובן אחר זולתו. החותר לגאולה באופן מעשי בתקופתנו צריך להתרומם לגובה המופלא ולהציב את דרכו ואת תקוותו כחלק מתכנית המובילה אל התכלית העליונה המזוהה, כדברי הנביא מיכה: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו). הבה נתבונן אפוא בדברי הרימ"ח על הציפייה לישועה במקורה הרעיוני התורני וביישומה בהקשר המעשי של התחייה הישראלית בימינו.

עניין נדב ואביהוא⁴³

בשיחותיו לספר ויקרא אומר הרימ"ח:

...דהנה יש לחקור בשורש ציפיית הישועה אם גילוי הישועה הוא העיקר או הציפייה לישועה היא העיקר. וצריך לומר **הציפייה לישועה היא העיקר, כמו שהישועה אין לה סוף כן הציפייה אליה בלתי גבולית**, ועוד דבציפייה נכלל כל האין סוף והישועה בפועל אינה כי אם חלק ממנה, וככל שהישועה רחוקה יותר, הציפייה אליה גדול יותר. ...ועל כן לא רצו נדב ואביהוא בגילוי הנועם שהוא מעין הנועם של גילוי הישועה, ע"י זה יחסר ערכה של הציפייה שהיא גדולה מן הישועה עצמה, ולא הפצו בהורדת האש מלמעלה, ולכן "ויקריבו אש זרה לפני ה' ", ...שכל ההתעוררות באה רק מלמטה... להגביר את הציפייה לישועה מהישועה עצמה.

בעיון עמוק זה חושף הרימ"ח את המגמה הנסתרת של בני אהרון שביקשו להחזיר את השגב העל טבעי ששלט בבריאה קודם חטאו של האדם הראשון ביום השישי. היום השמיני למילואים סיפק הזדמנות יחידה במינה לגלות את הקמד השמיני שהוא מעבר לשבעת הימים (ממד זהה לשבת וששת ימי החול). לשיטתם, אפשר בהתערבות מלמטה להשיג את ההרגשה העילאית של הישועה על ידי הציפייה העצומה, העדיפה על השגת הישועה מלמעלה שלא דרך הציפייה. ושלא כשיטת משה ואהרון שסברו שצריך גם את גילוי הישועה עצמה.

מכאן שאין מחלוקת ביניהם על נשגבות ערכה של הציפייה לישועה, והפירוד בין השיטות הוא רק עד כמה מותר למשוך את הציפייה לישועה גם כשהישועה עומדת להתרחש מלמעלה.

במילי דאבות

1. בביאורו למשנה באבות⁴⁴ כתב הרימ"ח:

... **והתשוקה היא יסוד כל החיים**, ולו יצויר שיהיה קץ וסוף לסכום העליות ולפעמים מגיעים למה שחושקים - **הלא היה נפסק אז מקור החיים של ההווה**, יסוד עצמת חייה. וצריכים להבין כי אין קץ וסוף להעליות, והתשוקה תדירה בלי הפסק, לפי שתמיד עם ההשגה באה עוד תשוקה להשגה יותר עליונה, ולא עוד אלא שכל התכלית של איזה השגה, לתת דחיפה ותשוקה להשגה יותר גבוהה, וכן הלאה.

נמצאנו למדים כי מקור החיים של ההווה הוא התשוקה המתמדת ועולה, ולא עצם ההשגה. אינסופיות החתירה אל הנשגב היא המבטיחה את מוסריות האדם ורוחניותו. לעומת זאת בהנחה המודעת של הסופיות יש פוטנציאל להתדרדרות.

2. בחיבורו ההגותי לשמונה פרקים להרמב"ם⁴⁵ מצביע הרימ"ח על הדרך להעצים את הזיקה בין התשוקה להשגה:

... התשוקה האמיתית באה דוקא כשאינם מרגישים כלל שיש לו מעט או הרבה ונשארים במעמד התשוקה כלפני ההשגה, **זאת היא תשוקה**. ...משה רבינו נאמר עליו **ויסתר משה את פניו כי ירא מהביט אל האלוקים**, ובשכר זה זכה אל **ותמונת ה' יביט, ודבר ה' אל משה פנים אל פנים**, ולכאורה הלא מגדר האהבה להביט ולהסתכל, אבל ירא משה פן ואולי, ע"י שיזין עיניו מן השכינה ידמה לו שזה כל ההשגה שאפשר להשיג, ועריך את ההשגה יותר מבקשת ההשגה, ופריד בזה את השגתו ממקורה ואיבד דביקותו באלוקים חיים. ...אף גם זאת לדעת כי הדברים **הנעלמים הם גם כן מושגים** שמישיגים אותם, **אלא שמישיגים אותם בהעלם**, והמשיגים אינם יודעים מהם, שאם היה בא לידי הידיעה היה יוצא מההעלם אל הגילוי, ובכן משיגים גם את הנעלם, בהעלם גמור, בבחינת ההשגה שלמעלה מבחינת ידיעה... והשגה זו הנעלמת הבלתי מושגה שהיא מושגה בהעלם, מגיעים אליה דוקא ע"י התשוקה והבקשה אחריה, וזהו הטעם מה שבקשת החכמה יותר גבוה מעצמיות ההשגה, מפני שע"י הבקשה משיגים בהעלם מה שההשגה בפועל בשום אופן אינה יכולה להגיע אליה.

הנה למדנו כי אפילו משה רבנו שאין מי שהגיע להשגות כמוהו, לא הסתפק בהשגה עליונה שהייתה זמינה אצלו, מחשש שהיא תניא אותו מהמשך הציפייה להשגות נוספות שזו הדרגה היותר נעלה.

44 מי מרום ב, לפרק ג משנה ה, בית זבול ירושלים, תשמ"ו, קמח-קנא.

45 מי מרום א, שם תשמ"ב, פרק שביעי סעיף ה, קלד-קלט.

43 מי מרום י', פרשת שמיני, הוצאת בית זבול ירושלים, תשנ"ז, לא-לב.

ונסכם במסקנתו מדיון זה המפשט את הדברים לעיקרון פדגוגי מוכר על האושר
שבלימוד מתוך סקרנות:

...ונמצינו למדים שבקשת החכמה צריכה להיות בעיקר על מה שלא יושג, כי אז
בקשת החכמה היא לשם חכמה ולא לשם השגה של התפארות, ובזה גם הנעלם
מושג בהעלם.

ומכלל דבריו למדנו שעצם הסקרנות חשובה מפענוח הדבר שאותו נכספים לגלות,
וכדי לא לאבד את הסקרנות אפשר להסתפק בידיעה מוגדרת של חכמה עליונה, שידוע
בבירור כי אינה ניתנת להשגה.

על מקומה של הציפייה בתחייה הלאומית

1. **במושגי הזמן:** התובנה שלציפייה ערך עצמי גדול אף מן הישועה, מובילה בהכרח
לדעה כי מפאת חשיבותה אין לדחותה ולהחילה רק על העתיד אלא לצפות בכל
העוצמה כבר בהווה. וכה כתב:⁴⁶

הציפייה לישועה איננה רק על העתיד, אלא גם בהווה - לצפות לכל שעה שאפשר
שתופיע בה הגאולה, ומבלעדי זה אין בכוח השעה ההיא שתהא מקרבת את הגאולה,
ומפני זה הקץ האחרון נעלם זמנו, ... ומכאן הרעה של מחשבי קיצים, שדוחים את
הציפייה על הזמן ההוא שחושבים עליו, וכל אלו שחישבו את הקץ חשבו על הבעתה
ולא על האחישה, ויש שאם הזמן ההוא באמת מסוגל לגאולה נדרש לו ביותר להגביר
הציפייה עליו שמבלעדי ציפייה אי אפשר שהגאולה תתגלה בו... ואם עברה השעה
ולא נגאלו, אין זה אלא מכבשי דרחמנא, ואין לך רשות להרהר בזה.

2. **פרט וכלל:** ההתמקדות בהווה מצריכה התחברות של צדיקי הדור אל כלל ישראל,
לגילוי השאיפה הפנימית הקדושה הפועמת בקרבם להתמסרות לטובתם של
ישראל:

...שהשורש הנשגב הזה של רגשת התשובה חזור עמוק עמוק בלבותיהם של ישראל
המשתוקקים להתקרב אל הכלל שלהם, לחפץ שיהיה כלל ישראל ומלכות
ישראל, מדינת ישראל וכיוצא בזה.⁴⁷

מחשבי הקצים מזניחים את ההווה ומתמקדים בעתיד, וזה ביטוי לרפיון במאמצים
להחשת הגאולה. ערכה הרב של הציפייה לישועה הוא דווקא התייחסותה אל הכלל
בהווה, מעבר לציפייתו הפרטית של כל אדם להביט אל הפנימיות של הכלל מעבר

46 במי מרום ג, (=לחם אבירים) פרק יז, מב-ג, ובמי מרום ו, פרק א, יא-יב.

47 שם, יד.

למסכים החיצוניים שלו. כי הכתמים⁴⁸ הנראים מבחוץ אינם מבטאים את הכלל אלא
הם מצד הפרטיות שהכלל עתיד להתנער ממנה כדי להגיע לציפייה אמיתית, לגאולת
אמת. צדיקי הדור, גדולי הדעה המשקיפים כך על העולם, תורמים להתעלות ובהדרגת
הכלל בענווה וביראה הם מתאחדים איתו⁴⁹ ומעלים אותו לרום המדרגות המצפה לו
בעתיד המזהיר שבגאולה:

...ולזאת מוטלת החובה על גדולי הדעה ללמוד וללמד את תוכן העתיד המזהיר שיהא
מצפים לגאולה עליונה ונפלאה ובזה עצמו יביאו ישועות גדולות בקרב הארץ...⁵⁰

ציפייה מסוג זה החדורה בלבבות מכשירה אותם לעמוד איתן מול האתגרים הקשים
הצפויים בדרך החתחתים של נתיב הגאולה, לקבל את הייסורים והיגונות באהבה ולא
להתיימש מן הצרות ומן הקשיים, כי מעבר להם מצפה העתיד המזהיר.⁵¹

...ועל כן זאת היא עבודת הצדיקים בעקבתא המשיחא, לגלות עומקו של החפץ
הלאומי ולגשם את נפלאות מאויו, להכתירו בכתר קדושתו... וגדולת נצחיותו.⁵²

ד. הציפייה הציונית

1. הצ.....⁵³

למרות היעדרו של המושג 'ציונות' אין ספק כי הוא מתייחס אל ההתרחשויות שבמציאות
ומשבץ אותן בתפיסתו הגאולית. אלא השקפתו בלתי מתפשרת כלל עם התופעות
השליליות המצויות בתנועה הציונית. משנתו הייחודית על רעיון הציפייה לישועה
מצדיקה ואף מחייבת התחברות אל ההווה כפי שהוא במציאות ובטבע. אולם הוא
רואה חובה לשגבו אל העתיד המזהיר תוך כדי השתחררות מן הסייגים הדבקים לפי
שעה בפרטים.

ודאי שאין בחיבור זה אפילו זיק של הכרה בדרכה של הציונות המדינית הפרגמטית,
ולבטח לא של מובילי דרכה הרחוקים מציפיית אמת. כמי שמאמין באידיאה הנעלה
של הציפייה תולה הרימ"ח את קידום תהליך הגאולה במאמץ הרוחני של צדיקי הדור
ובכללם הראי"ה. גם הוא כתלמידו של הראי"ה קורא להירתם לעבודת הקודש של העלאת
הפרטים אל הכלל המזוכך מכל סוג, אל הזוהר הצפון בעתיד. הציונות של הרימ"ח אינה
אלא הציפייה הזכה לישועה הישראלית ולגאולת עולמים.

48 הכתמים = התופעות השליליות.

49 שם.

50 שם, צא.

51 שם, קפז.

52 שם, שלג.

53 כך כתב הרימ"ח (עם חמש נקודות), וראה על כך לעיל בהערה 37.

2. למשמעות הציפייה

הציפייה לישועה הינה תהליך של הזדככות מתמדת. הזיכוכ גדול יותר ככל שהציפייה מבוססת על אינסופיות הישועה, כי כך המצפה משיג הזדככות בהווה שהוא היעד היותר חשוב להשגה. זוהי עצמיות הישועה.

ככל שהציפייה רחוקה ואינסופית כך גדלה תרומתה בהווה לעיצוב אישיותו של המצפה כבעל מידות טובות כמו ענווה, צניעות ואהבה, ובכך הוא זוכה לנועם הנגאלות. הדבק באמונה זו לא ייפול ברשת הייאוש, כשהישועה מתמהמהת לבוא, כשם שלא ישגה באופוריה, בהתפארות סרק או בזיחיות הדעת, בשעה שהצלחה מאירה פנים.

האוויר הנכסף של האדם המצפה לישועה אינו במחשבה שהגיע לסוף ולא בדחיקת הקץ אלא במילוי התביעה העצמית להתקדמות, להשתנות מתמדת אל על. סיפוקו היותר גדול הוא הזיכוכ המחודש שהוא משיג בכל שעה של ציפייה אמיתית לישועה:

...היסוד הוא התשוקה והוא עצמו גם הנצחון היותר מזהיר, אבל ההתעניינות דרושה בעיקר לאמץ את הרצונות והתשוקות שיזהירו ביתר זוהר ויופי יותר נהדר, ועוז ואומץ והכבוד מוכרח לבוא.⁵⁴

3. הערה לסיום על השיטה

דרך זו של אי הכרה מוחלטת בסייגים המתלווים לתופעות שניתן למצוא את זיקתן אל הקודש, ובמיוחד ביטול השימוש בהגדרת החול שלהן, שיטה היא במשנת הרימ"ח. הזכרנו במבוא את הגנתו האמיצה על הראי"ה ששיבח את ההתעמלות באורות התחייה לד. עיון בכתב ההגנה "טובים מאורות", חושף בפנינו עיון עמוק המכוון להביא להתעלות של ההכשרה הגופנית אל מימד הגבורה המזהירה במעלות הקודש, תוך התעלמות מהמושג הנפוץ ההתעמלות:

...וע"כ אנו רשאים להבין ממה שהוא מבחוץ את המגמה שבהחפץ הפנימי של התעמולה להעמיד בנינים אמיצים לאומה, שמכיון שבא גם מצד התמכרות לכלל ישראל היא מסמנת לנו את עוז הגבורה, גבורת הקודש של בשר ורוח, העומדת אחר כתלנו וקוראת אלינו להתלבש בה ולהתאזר בהוד תפארתה שנהיה גבורי כח עושי דברו.

54 ממכתבו אל בנו, זבולון חרל"פ, כב בסיוון תרפ"א מכתבי מרום כד, הוצאת בית זבול, ירושלים תשמ"ח.